

MUSTAQILLIK DAVRI O'ZBEK ROMANLARINING POETIKASI

**Abdullayeva
Gulbahor**

*Qo'qon davlat universiteti, O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya.

Ushbu maqolada O'zbekiston mustaqilligi davrida o'zbek romanlarida yuz bergan badiiy-estetik o'zgarishlar tahlil qilinadi. Xususan, tarixiy xotira va milliy o'zlik talqini, inson ruhiyatini tasvirlash, qahramon xarakteri, syujet-kompozitsiya, muallif nutqi, ramz va badiiy detalning vazifasi yoritiladi. Mustaqillik davri romanlarining poetik xususiyatlari mazmun va shakl uyg'unligi nuqtayi nazaridan izohlanadi.

Kalit so'zlar: mustaqillik davri adabiyoti, o'zbek romani, poetika, milliy o'zlik, tarixiy xotira, obraz, syujet, kompozitsiya, ramz, uslub.

Kirish

Mustaqillik o'zbek adabiyoti taraqqiyotida yangi tarixiy va ma'naviy bosqichni boshlab berdi. Jamiyat hayotidagi o'zgarishlar yozuvchilarning tarix, inson va millat taqdiriga munosabatini yangilashiga sabab bo'ldi. Ilgari biryoqlama yoritilgan ayrim tarixiy hodisalar va shaxslar qayta baholandi, milliy qadriyatlar, xotira, e'tiqod, erkinlik va shaxs mas'uliyati kabi masalalar badiiy tafakkurning muhim yo'nalishlariga aylandi. Bu jarayon roman janrining mavzu doirasi bilan birga, tasvir va ifoda imkoniyatlariga ham ta'sir ko'rsatdi.

Roman keng hayotiy manzarani, turli xarakterlarni va ijtimoiy-ma'naviy ziddiyatlarni tasvirlash imkoniga ega janrdir. Shu sababli mustaqillik davri romanlaridagi yangilanishlarni anglashda faqat asar nima haqida ekaniga emas, balki voqealar qanday qurilgani, qahramon qanday ochilgani, muallif nuqtayi nazari va til vositalari qanday ishlatilganiga ham e'tibor berish zarur. Maqolaning maqsadi — mustaqillik davri o'zbek romanlari poetikasining asosiy belgilarini tushunarli va tizimli tarzda ko'rsatish.

1. Mustaqillik davri romanlarida mavzu va g'oyaviy yangilanish

Mustaqillik yillarida romanlarda tarixiy xotira, milliy o'zlik, xalq taqdiri, ma'naviy meros va shaxs erkinligi bilan bog'liq masalalar kengroq talqin qilina boshladi. Tarixiy mavzudagi asarlar o'tmishni shunchaki tasvirlash bilan cheklanmay, bugungi insonning o'z ildizlarini anglashiga xizmat qiladi. Tarixiy shaxslar va voqealar orqali adolat, hokimiyat, vijdon, fidoyilik hamda mas'uliyat masalalari ko'tariladi.

Bunda o'tmish va bugun o'rtasidagi ma'naviy bog'liqlik muhim badiiy vazifani bajaradi.

Zamonaviy hayotga bag'ishlangan romanlarda esa inson va jamiyat munosabati, qadriyatlar almashinuvi, oilaviy muhit, ijtimoiy tengsizlik, maqsad va manfaatlar to'qnashuvi singari masalalar aks etadi. Qahramonlar ko'pincha tayyor xulosaning tashuvchisi sifatida emas, balki tanlov oldida qoladigan, ikkilanadigan va o'z qarorlari oqibatini his qiladigan murakkab shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu holat romanlarning psixologik qatlamini kuchaytiradi.

2. Qahramon xarakteri va ruhiy tasvir

Poetikaning markaziy unsurlaridan biri — obrazlar tizimidir. Mustaqillik davri romanlarida qahramonning ichki dunyosi, xotiralari, qo'rquv va umidlari, axloqiy qarorlari tasviriga alohida e'tibor beriladi. Xarakter faqat tashqi harakatlar orqali emas, balki ichki monolog, dialog, ruhiy kechinma va boshqa qahramonlar bilan munosabat orqali ochiladi. Natijada obrazning xatti-harakati va uning ichki sabablari o'rtasidagi bog'liqlik ravshanlashadi.

Badiiy qahramonning ishonarliligi uning faqat ijobiy yoki salbiy sifatlar bilan cheklanmasligiga ham bog'liq. Qarama-qarshi istaklar, xatolar va o'zini anglash jarayoni obrazni hayotiy qiladi. Shu jihatdan romanlarda shaxsning ma'naviy tanlovi muhim dramatik nuqtaga aylanadi: qahramon o'z manfaatini, jamiyat talabini va vijdonini muvozanatlashga urinadi. Ruhiy tasvir voqealarning mazmunini chuqurlashtirib, o'quvchini qahramon qarorlarini tahlil qilishga undaydi.

3. Syujet va kompozitsiyadagi izlanishlar

Syujet asardagi voqealar rivojini, kompozitsiya esa shu voqealar, obrazlar va tasvir qismlarining badiiy tashkil etilishini anglatadi. Mustaqillik davri romanlarida an'anaviy izchil bayon bilan bir qatorda, xotira asosidagi hikoyalash, retrospeksiya, parallel voqealar va turli nuqtayi nazarlardan foydalanish kabi usullar ham uchraydi. Voqealarning vaqt tartibi buzilishi qahramon xotirasini, tarixiy jarayonning murakkabligini yoki bir hodisaning turli insonlar tomonidan turlicha qabul qilinishini ko'rsatishi mumkin.

Kompozitsion yechim asarning g'oyasiga xizmat qilgandagina samarali bo'ladi. Masalan, o'tmishga qaytish qahramonning bugungi qarorini izohlashi, parallel voqealar esa ikki xil hayotiy yo'lni qiyoslash imkonini berishi mumkin. Ichki monolog voqealar sur'atini sekinlashtirib, ruhiy ziddiyatni chuqurlashtiradi. Shu tariqa shakliy izlanishlar asarni murakkablashtirish uchungina emas, balki mazmunni teranroq ochish uchun xizmat qiladi.

4. Til, uslub, ramz va badiiy detal

Roman poetikasida til va uslub qahramonning xarakteri, muhit va davr ruhini yaratadi. Muallif xalqona iboralar, maqol va matallar, tarixiy so'zlar, kasb-hunarga oid leksika yoki kundalik nutq shakllaridan foydalanib, matnning tabiiyligini kuchaytirishi mumkin. Qahramonlarning nutqi ularning yoshi, dunyoqarashi, ijtimoiy tajribasi va ruhiy holatiga mos bo'lsa, obrazlar bir-biridan farqlanadi.

Ramz va badiiy detal ham ma'no yaratishda muhimdir. Muayyan buyum, joy, rang yoki takrorlanuvchi obraz oddiy tasvir doirasidan chiqib, xotira, yo'qotish, umid yoki erkinlik ma'nolarini ifodalashi mumkin. Bunday vositalar o'quvchiga tayyor xulosa bermasdan, asar mazmunini mustaqil talqin qilish imkonini yaratadi. Biroq

ramzning ta'sirchanligi uning asar voqealari va qahramonlar hayoti bilan tabiiy bog'langaniga bog'liq.

5. An'ana va yangilik munosabati

Mustaqillik davri romanlari o'zbek mumtoz adabiyoti, xalq og'zaki ijodi va XX asr romanchiligi tajribasidan uzilib qolmagan. Aksincha, tarixiy xotira, xalqona hikmat, ma'naviy-axloqiy masalalar kabi an'anaviy qatlamlar zamonaviy tasvir usullari bilan uyg'unlashadi. Ayrim asarlarda falsafiy mushohada va ramziylik kuchaysa, boshqalarida realistik tasvir, ijtimoiy tahlil yoki psixologik kuzatuv yetakchilik qiladi. Demak, mustaqillik davri romanlari yagona qolipga ega emas; ularning poetikasi turli ijodiy yo'nalish va individual uslublar orqali namoyon bo'ladi.

Shu sababli har bir romanni tahlil qilishda uning tarixiy sharoiti, muallif badiiy niyati, qahramonlar tizimi va til xususiyatlari birgalikda o'rganilishi lozim. Bir asarda muhim bo'lgan ramziy qatlam boshqa asarda yetakchi bo'lmashligi mumkin. Asarlarni umumiy xususiyatlar asosida qiyoslash bilan birga, ularning o'ziga xos jihatlarini ham ko'rsatish ilmiy tahlilning aniqligini oshiradi.

Xulosa

Mustaqillik davri o'zbek romanlarining poetikasi mavzu va g'oyaviy doiraning kengayishi, tarixiy xotiraning yangicha talqini, inson ruhiyatiga chuqurroq kirib borish, kompozitsion usullarning xilma-xilligi hamda til va ramz imkoniyatlaridan faol foydalanish bilan tavsiflanadi. Bu belgilar barcha romanlarda bir xil darajada ko'rinmaydi, ammo ular davr adabiy tafakkuridagi muhim yo'nalishlarni anglashga yordam beradi. Roman poetikasini mazmun, obraz, syujet, kompozitsiya va uslub birligi sifatida o'rganish asarning badiiy qiymatini to'laroq ochadi.

Foydalanilgan va qo'shimcha o'rganish uchun tavsiya etiladigan manbalar

1. Yoqubov, I. Mustaqillik davri o'zbek romanlari poetikasi. — Toshkent: Nurafshon business, 2021. — 334 b.
2. Quronov, D. Adabiyot nazariyasi asoslari. — Toshkent: Akademnashr, 2018. — 480 b.
3. Jo'raqulov, U. Nazariy poetika masalalari: Muallif. Janr. Xronotop. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. — 309 b.
4. Quronov, D., Mamajonov, Z., Sheraliyeva, M. Adabiyotshunoslik lug'ati. — Toshkent: Akademnashr, 2010.
5. Yoqubov, I. O'zbek romani tadriji. — Toshkent, 2006.
6. Yoqubov, I. Badiiy matn va estetik talqin. — Toshkent, 2013.
7. Yoqubov, H. O'zbek prozasida uslub rang-barangligi. — Toshkent, 1983. — 208 b.
8. Rasulov, A. Tanqid, talqin, baholash. — Toshkent, 2006.